

De Slag bij Tolhuis

Hoe Lodewijk XIV bij Lobith de Republiek binnentrok

In de vroege ochtend van 12 juni 1672 lopen de eerste leden van de Franse cavalerie het water in. Ze steken bij een doorwaadbare plaats de Rijn over en dringen de Nederlandse Republiek binnen. Een regiment van veldmaarschalk Wirtz moet het grote Franse leger bij deze plek, waar de Rijn de Republiek binnenkomt, tegenhouden. De Slag bij Tolhuis nabij Lobith begint.

Pieter Kamp is project-leider vastgoed bij de gemeente Goeree-Overflakkee. Hij heeft een creatieve achtergrond in de architectenbranche met werkervaring in 3D-modeling, grafische vormgeving en fotografie. In zijn vrije tijd maakt hij Lego MOC's van historische voorstellingen, die hij op Instagram post onder de naam *Bricks by Pidy*. **Daan van Leeuwen** is hoofdredacteur van *Kleio*.

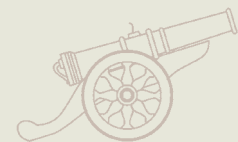
MOC van de Slag bij Tolhuis. Gemaakt door Pieter Kamp.

Aan het einde van 1671 is de dreiging van een oorlog met Frankrijk al voelbaar in de Republiek. Er klinken voorzichtige geluiden om de jonge prins van Oranje Willem III als bevelhebber te benoemen om het verzwakte Staatse leger weer op te bouwen. Graaf Johan Maurits van Oranje, verre oom van de prins, slijt zijn nadagen als veldmaarschalk aan de oostgrens van de Republiek. Hij schrijft begin 10 december een alarmerende brief aan het stadsbestuur van Arnhem over de dreiging die van de bondgenoten van Frankrijk uitgaat. '[...] Daarom heb ik het nodig gevonden u bekend te maken dat ik door een vertrouwd en geloofwaardig persoon, tot tweemaal toe, en ook door verschillende andere lieden, gewaarschuwd ben dat bij vorst of laag water een zekere plaats aan de IJssel, die niet nader genoemd wordt, aangevallen zal worden. De plaats wordt

als onveilig beschouwd, omdat ze er over bepaalde contacten en spionnen beschikken. De veertigduizend ijssporen, en vele andere instrumenten die tijdens een vorstperiode gebruikt kunnen worden, en die de bisschop van Munster klaar heeft liggen, zouden ons moeten alarmeren en op tegenmaatregelen moeten doen zinnen.[...]' Komt de dreiging uit het oosten? En over water?

De oorlogsdreiging neemt verder toe na de jaarwisseling. De legers van de bisschoppen van Munster en Keulen, de Franse landstrijdkrachten van de Zonnekoning en de vloot van de Engelsen mobiliseren zich om vanuit meerdere windstreken de Republiek te kunnen bestoken. Willem III wordt in februari, tegen de wil van raadpensionaris Johan de Witt, al tot kapitein-generaal benoemd. Het begint in maart 1672 met een aanval van de Engelse vloot op een Nederlands konvooi dat uit

MOC's van historische diorama's

Pieter Kamp maakte voor *Kleio* dit historische diorama van de Slag bij Tolhuis (12 juni 1672). Dit heet een Lego MOC. Pieter vertelt: 'MOC staat voor My Own Creation, oftewel mijn eigen creatie met Lego. Een diorama is een miniatuurnabootsing van een bepaalde gebeurtenis. Een diorama kan bestaan uit meerdere MOC's, maar er kunnen ook elementen in zitten die ontworpen zijn door iemand anders. Eind 2019 ben ik gestart met digitaal bouwen met Lego met de gratis software *Bricklink Stud.io*. In het begin lag de focus met name op de Tweede Wereldoorlog. Na ongeveer een jaar heb ik de focus verbreed naar andere thema's. Inmiddels heb ik ook diorama's gemaakt van onder andere de Eerste Wereldoorlog, de Vietnamoorlog, de Golfoorlog, het Romeinse Rijk, de Amerikaanse Burgeroorlog en de napoleontische oorlogen. In het begin lag de nadruk op kwantiteit, nu probeer ik historisch diorama's te creëren die zo goed mogelijk de gebeurtenis of een bepaald tijdvak weergeven.'

Inspiratie

Pieter vertelt dat hij bij zijn onderzoek gebruikmaakt van bestaand beeldmateriaal over het onderwerp. 'Voor inspiratie ga ik met name op zoek naar historische afbeeldingen: hoe ziet een bepaalde omgeving eruit (landschap, gebouwen) en hoe zien figuren eruit (figuranten, kleding, haardracht)? Daarnaast

is een historische beschrijving van de gebeurtenis ook zeker van toegevoegde waarde: wat is er precies gebeurd, wie waren er bij betrokken? Over de Slag bij Tolhuis was weinig beeldmateriaal te vinden. Ik heb me bij het maken van dit diorama laten inspireren door het schilderij van Adam Frans van der Meulen. Een gebeurtenis zoals de Slag bij Tolhuis wordt niet uitvoerig beschreven of uitgebeeld, maar ik probeer altijd de sfeer weer te geven die past bij de tijd. Daarnaast ben ik ook afhankelijk van de beschikbaarheid van Lego-onderdelen en de mogelijkheden van de software. Met name het creëren van *mini-figures*, passend bij de tijd en gebeurtenis, is soms best een uitdaging.'

AFOL

Als ik Pieter vraag naar de reden van de toenemende populariteit van Lego de afgelopen jaren, zeker bij jongeren en volwassenen, antwoordt hij: 'Ik denk dat met name door de populariteit van het tv-programma *Lego Masters*, maar ook doordat men door covid-19 meer is aangewezen op ontspanning binnenshuis, er een toename is van het aantal AFOL's (Adult Fan Of Lego) en TFOF's (Teen Fan of Lego). Het creëren van een bouwwerk met Lego werkt ontspannend, het is tof om een bouwwerk te zien groeien naar een gewenst eindresultaat.'

Daan van Leeuwen

de Levant terugkeert. De 'Hollandse Oorlog' is begonnen (1672-1679). In de daaropvolgende maand marcheert het grote Franse leger onder leiding van koning Lodewijk XIV en de bekwame veldheer Lodewijk II van Bourbon-Condé via Namen en Luik naar het noorden; op 22 mei 1672 verschijnen zij voor de grens bij Maastricht. Ze krijgen aldaar de steun van de legers van de bisschop van Münster en het prinsbisdom Keulen.

Rugdekking

De Zonnekoning verrast de regenten op 22 mei door wel de Republiek binnen te dringen maar Maastricht links te laten liggen. Een beleg op deze vestingstad zou hoogstwaarschijnlijk op dat moment voor te veel oponthoud zorgen.² Wel blijven er zo'n 10.000 Franse militairen achter bij de stad om het doortrekkende leger rugdekking te geven in geval van nood. Via voornamelijk de Limburgse heuvels en het Keulse grondgebied trekt het Franse leger – dat naar verluidt uit nog zo'n 100.000 tot 130.000 manschappen bestaat –

richting Arnhem en houdt daarbij de stroomrichting van de Rijn als koers aan. De Franse troepen nemen onderweg een aantal Rijnforten in die in het bezit waren van Holland en naderen de plek waar de Rijn de Republiek binnenkomt. De Franse veldtocht door het Maas- en Rijndal geeft Willem III de tijd om troepen te mobiliseren en naar de oostgrens te laten marcheren. De prins stuurt begin juni, nadat hij heeft vernomen waar de Franse troepen ongeveer de Rijn zouden oversteken, veldmaarschalk Paulus Wirtz met zijn regiment naar de Rijnsoever in de buurt van kasteel Tolhuis bij Lobith, ongeveer een halve dagmars lopen (circa 25 kilometer) ten zuiden van Arnhem. Zelf blijft de prins in Arnhem. Wirtz moet met ruim 2.000 man cavalerie en infanterie de Franse overtocht van honderdduizenden zoveel mogelijk vertragen. De Duitse veldmaarschalk in Nederlandse dienst is geen onbekende in dit gebied, omdat hij eerder als tweede maarschalk onder graaf Johan Maurits van Oranje in het IJsselgebied heeft gediend.

¹ 'Oorlogsdreiging: bisschop van Munster bewapent zich' (uit brief van graaf Johan Maurits van Nassau, Wesel 10 december 1671), in: René van Stipriaan, *Ooggetuigen van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2007), 205-206.

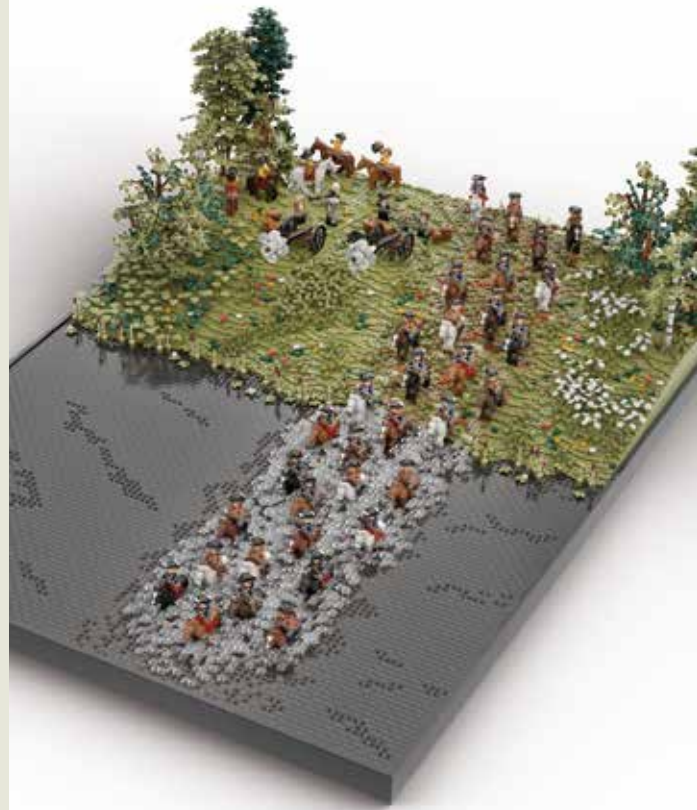
² Een jaar later zou Lodewijk XIV alsnog besluiten om Maastricht aan te vallen om de stad in te nemen. Tijdens dit beleg sneuvelt Charles de Batz de Castelmoré, graaf van Artagnan (1611-1673). Alexandre Dumas baseerde zijn fictieve vierde muskietier in zijn wereldberoemde boek *De drie muskietiers* (1844) op het leven van deze *comte d'Artagnan*.

Door de ogen van de hofschilder

Adam Frans van der Meulen (1632-1690) wordt begin jaren 1660 'ontdekt' door Jean-Baptist Colbert, minister van Financiën onder Lodewijk XIV. Hij gaat in Parijs in de *Manufacture des Gobelins* werken en wordt *peintre des batailles du Roy*. Hij wordt al snel een van de gunstelingen van de Zonnekoning en moet steeds vaker mee op diens reizen om belangrijke momenten vast te leggen. Ook steeds vaker gevechtshandelingen. Het gaat niet zozeer om de exacte weergave van de handelingen in deze slagen, maar om het herkennen van belangrijke personen *tijdens* de gevechten en om de topografische juistheid van herkenningspunten: een stad, een citadel of een burcht. Toch probeert de Zuid-Nederlandse barokschilder wel sfeer, ambiance en detail in zijn tekeningen en schilderijen aan te brengen.

Ook in de veldtocht naar de Republiek tijdens de 'Hollandse Oorlog' reist Van der Meulen achter de Zonnekoning aan. Hij maakt tekeningen en schilderijen van steden, vestingen, stadsprofielen en veldslagen. In de ruim twee jaar dat de hofschilder in het gezelschap van de koning reist, maakt hij 76 tekeningen en schilderijen. Een van de bekendste is het werk waarin hij een voorstelling maakt van de Slag bij Tolhuis. Hierin is te zien hoe de Franse cavalerie bij Lobith de Rijn probeert over te steken, terwijl de artillerie de overkant bestookt met kanonvuur. De gehele (militaire) elite, waaronder de Zonnekoning zelf, is hier op de voorgrond afgebeeld.

In de nacht van 10 op 11 juni benaderen mannen in dienst van legeraanvoerder Condé ene Jan Peterszoon uit Elten met de vraag waar de Rijn het ondiepst is, om vanuit het achterland de rivier over te steken. De veerman of boer – bronnen zijn het daar over oneens – vertelt de vreemde mannen waar de Rijn doorwaadbaar is. De ondiepe strook in de rivier ligt vlak bij het Tolhuis, een burcht waar de laatste vier eeuw schepen tol moeten betalen als zij de Nederlands-Duitse grens passeren. De 'Dikke Toren', die op luttele tientallen meters van de burcht staat, kijkt over de rivier uit en heeft goed zicht op de 'Duitse' oever aan de overkant. De Franse troepen verzamelen zich op 11 juni in de uiterwaarden achter de natuurlijke dijken, met de ambitie in de vroege ochtend van de volgende dag de rivier over te steken en de Republiek binnen te vallen.

Hofschilder

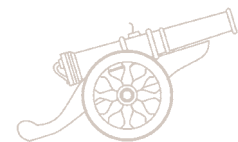
Achter in de gelederen houdt zich een bijzondere persoon op. Hofschilder Adam Frans van der Meulen maakt tijdens Lodewijks veldtocht door de Republiek schilderijen van oorlogstaferelen. Deze in Brussel geboren barokschilder krijgt de opdracht om veroverde gebieden of steden op

COLLECTIE RIJSMUSEUM AMSTERDAM

Aan een aantal details is te zien dat dit schilderij geen realistische weergave is van de daadwerkelijke slag. De koning is bij de gevechtshandelingen helemaal niet aanwezig. Hij zou zich in een nabijgelegen klooster hebben opgehouden tijdens de nacht en tijdens de slag tussen de troepen van Condé en Wirtz. Ook is onwaarschijnlijk dat hij de veldtocht op zijn beroemde witte paard heeft gedaan. Het is aanmerkelijker dat het dier nog in Versailles of in Parijs was tijdens de gehele campagne.

doek te vereeuwigen, zodat het na de campagne opgehangen kan worden in *château Versailles*. Vaak is op deze werken de koning te zien. Zo'n schilderij houdt het midden tussen het realistisch verbeelden van de hoofdrolspelers en het daadwerkelijke decor van de slag of belegering en propaganda van de oorlogsdaden van de Zonnekoning. Dat laatste past natuurlijk goed bij het absolutisme. Het is om deze reden moeilijk om het waarheidsgehalte van het schilderij in te schatten. Andere (geschreven) bronnen over de Slag bij Tolhuis zijn schaars. Het is aannemelijk dat de strijd rondom de doorwaadbare plaats in de Rijn en de burcht heeft plaatsgevonden.

Vanaf de zuidoever van de Rijn spelen de Franse *artilleurs* een belangrijke rol in de slag. De kanonniers bestoken vanaf hier de noordoever waar de schutters van maarschalk Wirtz zich ophouden. Het numerieke overwicht van het Franse leger in combinatie met het kanonvuur van de Franse artillerie legt voldoende gewicht in de schaal. Het vuurgevecht valt in het voordeel uit van de *armée*. Het grootste deel van het Franse leger onder Condé kan de Rijn bij de burcht oversteken. Er zijn maar een paar Fransen gesneuveld door de Hollandse musketten. De Staatse schutters onder leiding van maarschalk Wirtz trekken zich terug naar Arnhem, waar ook de prins zich ophoudt.

Burcht in brand

In de uren na de overtocht steken enekele lieden van het Franse leger de burcht in brand. Ook de 'Dikke Toren' deelt mee in de malaise. De burcht wordt als een ruïne door de Fransen achtergelaten. Het Schipperspoortje is het enige wat overeind blijft staan. Het is tot op de dag van vandaag het laatste deel dat nog overeind staat van de burcht in Lobith. De tolheffing wordt voortaan gedaan door de 'Tolkamer' en deze blijft dit doen tot het moment dat in de vorige eeuw de Europese grenzen opengaan.

De rampspoed is geboren. Lodewijk XIV trekt verder de Betuwe in en belegert strategische steden als Nijmegen en Arnhem. Zijn broer trekt door naar Zutphen. In dezelfde periode, begin juni, is ook de bisschop van Münster Christoph Bernhard Freiherr von Galen de Republiek binnengevallen en hij trekt ietwat noordelijker over de IJssel de Republiek in. Aan het einde van de maand heeft de bisschop met de bijnaam

'Bommen Berend', het oosten van de Republiek in handen. De waarschuwing van graaf Johan Maurits van Oranje in december 1671 is waarheid geworden.

De Zonnekoning trekt verder westwaarts. Willem III heeft zich inmiddels teruggetrokken achter de Hollandse Waterlinie, een brede watervlakte van ondergelopen landen tussen de Zuiderzee en de Biesbosch. Binnen dit gebied liggen negen vestingsteden. Het mag niet baten. Niet alleen de oostgrens van de Republiek, maar ook haar belangrijkste verdedigingslinie wordt in een paar dagen tijd overlopen door de Franse troepenmacht. Het Rampjaar zal in een stroomversnelling komen na een politieke rel in Den Haag, ver weg van Lobith. In tijden van nood is er een zondebok nodig. Misschien wel twee. ■

Linkerpagina: Boven-aanzicht van de MOC De Slag bij Tolhuis door Pieter Kamp. Hieronder: Scène met Lodewijk XIV. Onderaan, van links naar rechts: Twee kanonniers, adellijke ruiter uit de Franse cavalerie, Lodewijk XIV met zijn witte paard, boodschapper, twee ruiters uit de Franse cavalerie en vier kanonniers.

Instagram

Pieter heeft een eigen Instagram-account met daarop zijn laatste MOC's: *Bricks by Pidy*. Daar heeft hij meer dan tweehonderd verschillende diorama's bij verschillende tijdvakken. Scan de QR-code voor een link naar het account.

Literatuur

- A. Aarsbergen**, 'Het Rampjaar 1672', *Historia NG* 6 (2021), 46-57.
- J.C.H. Blom en E. Lamberts (red.)**, *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn 2007).
- L. Panhuysen**, *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam 2009).
- R. van Stipriaan**, *Ooggetuigen van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2007).
- S. de Vries**, 'Adam-Frans van der Meulen (1632-1690), hofschilder van Lodewijk XIV, in de Republiek: 1672-1673', *Jaarboek Monumentenzorg* (1990), 134-147.

